

Т.І. Шамякіна

КОЛА ЧЫТАННЯ ГЕРОЯЎ ІВАНА ШАМЯКІНА

THE CIRCLE OF READING THE CHARACTERS OF IVAN SHAMYAKIN

Рассматриваются романы классика белорусской литературы И. Шамякина, в которых действуют герои-интеллигенты. Круг их чтения свидетельствует и о художественных вкусах конкретного исторического времени, и об уровне культуры общества, и о менталитете персонажей. Анализируется творческая манера автора.

Ключевые слова: интеллигент, чтение, духовность, литература, роман, классик, сюжет, герой, ментальная характеристика.

The novels of the classic of Belarusian literature I. Shamyakin are considered, in which heroes-intellectuals act. The range of their reading testifies both to the artistic tastes of a particular historical time, and the level of culture of society, and the mentality of the characters. The creative manner of the author is analyzed.

Keywords: intellectual, reading, spirituality, literature, novel, classic, plot, hero, mental characteristic.

БГУ, Минск, Беларусь.

У 2010–2014 гг. выходзіла навукова-масавае выданне Збору твораў народнага пісьменніка Беларусі Івана Шамякіна ў 23 тамах. Навукоўцы, якія рыхтавалі выданне, а сярод іх акадэмікі, дактары навук, буйнейшыя беларускія даследчыкі, прызнаюцца, што Шамякін сёння прачытваецца па-новаму, і ў творчасці яго адкрываюцца нябачныя раней глыбіні, хоць крытыка заўсёды адзначала яго вострую сацыяльнасць, крытычнасць, выдатнае валоданне псіхалагічным аналізам і пры гэтым цудоўнае сюжэтнае майстэрства, якое нязменна трымала чытачоў у напружанні.

Кнігі Шамякіна выдаваліся на 57 мовах свету. Толькі ў Кітаі выйшлі амаль усе яго раманы – кітайскія перакладчыкі сведчылі, што з усіх беларускіх, нават савецкіх пісьменнікаў, ім найбольш спадабаўся менавіта Шамякін. Асабліва прыхільнасць кітайскіх чытачоў да беларускага аўтара выклікае здзіўленне ў сучасных навукоўцаў. А прычына яе, відаць, у тым, што Шамякін найбольш яскрава адлюстравалі працэс пераходу сялянскай беларускай нацыі ў нацыю інтэлігентаў. Такі ж працэс перажываў у канцы XX – пачатку XXI стст. і Кітай.

Прадстаўнікі інтэлігенцкіх прафесій з’яўляюцца ўжо ў ранніх творах Шамякіна. І ўсё ж пераважная большасць персанажаў у першых апавесцях і раманах («Помста», «Глыбокая плынь», «У добры час») – вайскоўцы і сяляне.

Яркія вобразы прадстаўнікоў інтэлігенцкіх прафесій паўстаюць, пачынаючы з рамана «Крыніцы» (1955 г.).

У рамане шмат персанажаў – кіраўнікі партыйных і савецкіх органаў, шараговыя калгаснікі, супрацоўнікі МТС, а таксама вясковая інтэлігенцыя: урач Марозава, настаўнікі Крыніцкай школы на чале з яе новым дырэктарам Лемяшэвічам. «Сам такі „набор“ асноўных персанажаў дазволіў Івану Шамякіну стварыць шырокае мастацкае палатно жыцця народа...» [1, с. 364].

Дырэктар школы Лемяшэвіч, чалавек разумны і сумленны, – адзін з галоўных герояў. Яго пасада дазваляе яму ўваходзіць у кантакты з прадстаўнікамі ўлады, з калегамі па прафесіі, са школьнікамі, іх бацькамі. У размовах Лемяшэвіч і іншыя настаўнікі не раз выяўляюць сваю адукаванасць, веданне твораў класічнай літаратуры. Уласна, цытаванне твораў класікаў якраз сведчыць пра інтэлігентнасць персанажаў, а ў дадзеным выпадку – і пра іх высокі прафесіяналізм.

Ужо на першых старонках завуч школы ўспамінае настаўніка Лабановіча – галоўнага героя трылогіі Якуба Коласа «На ростанях». Лемяшэвіч пра сваю хатнюю гаспадыню мяркуе: «Жанчына з ліку тых, пра якіх яшчэ вялікі рускі паэт сказаў: „Коня на скаку останит, в горящую избу войдет“». У дадзеным выпадку ён згадвае радкі з паэмы М. Някрасава «Мароз, Чырвоны нос».

Жанчыну, якая яму спадабалася, Лемяшэвіч параўноўвае з гераніямі Чэхава – не з нейкай пэўнай, а як бы з абагуленым іх вобразам.

У школьным тэатральным гуртку ставяць «Навальніцу» А. Астроўскага і «Паўлінку» Янкі Купалы. Таму вучні пастаянна цытуюць Купалу і ўспамінаюць герояў «Паўлінкі». Так героі класікаў уваходзяць у жыццё падлеткаў і незаўважна фарміруюць іх характары.

Вучні згадваюць і іншых герояў з тых твораў, якія вывучаюць у школе, напрыклад, з «Паднятай ціліны» М. Шолахава, з паэмы Максіма Танка «Янук Сяліба», неаднаразова – радкі А. Пушкіна.

Настаўнік Даніла Платонавіч успамінае словы Максіма Горкага пра годнасць паняцця «чалавек». М. Горкага тады часта цытавалі, бо савецкія людзі сапраўды верылі ў чалавека і яго велізарныя магчымасці – грамадства знаходзілася на пад’ёме.

Увогуле ж вясковая інтэлігенцыя ў рамане дэманструе добрае веданне як рускай, так і беларускай, савецкай класікі.

Велізарны поспех меў у чытачоў наступны раман І. Шамякіна – «Сэрца на далоні». Створаны ў пачатку 1960-х гадоў, ён цудоўна чытаецца і сёння.

Назва твора выяўляе цэпльна чалавечых адносін – увогуле яскравую асаблівасць твораў Шамякіна. У рамане своеасабліва пераплецены падзеі жыцця беларусаў пачатку 60-х гг. – і перыяду Айчыннай вайны; справы інтэлігентаў, тагачаснай бюракратыі, рабочых – са справамі падпольшчыкаў у час нямецкай акупацыі. Выключна ўдалы вобраз – жывое чалавечэе сэрца былой падпольшчыцы Зосі Савіч на далоні хірурга Антона Яраша – робіць назву твора адной з лепшых у беларускай літаратуры.

Раман цікавы тым, што ён паказвае савецкае грамадства як бы на перавале, акцэнтуючы ўвагу на сацыяльных тэндэнцыях, як станоўчых, так і адмоўных, якія атрымаюць развіццё ў будучым. Захоўваюцца тут і лепшыя традыцыі мінулага: працягвала дзейнічаць інерцыя Перамогі – душэўныя, шчырыя адносіны паміж людзьмі, адносіны, якія і дапамаглі нам выжыць падчас самай жорсткай вайны ў гісторыі. Гэта быў час, калі лепшыя з беларусаў яшчэ жылі высокімі ідэаламі – Шыковіч, Яраш, партыйны сакратар Тарасаў, ды і маладыя – Маша, Тарас, Віктар. Героі моцна кахаюць і сябруюць, памятаюць пра мінулае, захапляюцца прыгажосцю прыроды і мастацтвам.

Асабліва ўмеў Шамякін паказаць людзей у працы, у іх прафесійнай дзейнасці. Найлепш яму ўдаўся вобраз хірурга Антона Яраша – і як прафесіянала, і як чалавека. Удаўся настолькі, што дзякуючы гэтакму герою і да сёння ўрачы Беларусі лічаць рамана Шамякіна галоўным літаратурным творам пра іх высакародную прафесію.

У рамана дзейнічае не вясковая, як у «Крыніцах», а гарадская інтэлігенцыя, больш за тое, людзі, шырока вядомыя ў рэспубліцы. Аўтар паказвае іх выключную адукаванасць, цікаўнасць да самых розных сфер жыцця, у тым ліку да літаратуры. «Юпітэр, ты злуешь…» – гаворыць Яраш свайму сябру Шыковічу. А гэта выраз старажытнагрэчаскага пісьменніка Лукіяна. Наўрад ці ў той час на медыцынскіх факультэтах вывучалі класікаў антычнай літаратуры – Яраш да ўсяго даходзіў сам.

Шыковіч, у сваю чаргу, цытуе добра яму вядомую Біблію: «Як Бог пакараў Хама, які смяяўся з соннага…» А між тым дзеянне рамана адбываецца на самым піку барацьбы Хрушчова з рэлігіяй. Аднак сапраўдныя інтэлігенты мала рэагавалі на неразумныя рашэнні і дзеянні камуністычнага ўладара.

Яраш актыўна далучаецца да мастацтва: «У доктара ў апошнія гады частая з’ява – такія вось нечаканыя адкрыцці прыгожага…» Так, ён адкрывае для сябе «Вішнёвы сад» А. Чэхава, п’есу, якую не разумёў у маладосці. Мастацтва дапамагае доктару ў яго высакароднай прафесіі, каб пераносіць чалавечы боль, пакуты, не надарваць уласнае сэрца з-за перажыванняў. У той жа час даруе аналогіі, каб данесці да суразмоўцаў свае пачуцці. Скажам, апавядаючы пра драматычны эпізод з ваенна-га мінулага, ён згадвае вобраз Вія М. Гогаля.

Пісьменнік Шыковіч з яго вобразным мысленнем нават у аперацыйнай зале, дзе ён прысутнічаў на аперацыі Яраша, параўноўвае работу апарата з вобразам уральскага пісьменніка П. Бажова: «На экранчыку… бязжыццёвая блакітная стужка, як тая змейка ў бажоўскім сказе».

Зося Савіч, выратаваная Ярашам, апавядаючы пра свайго бацьку, прыгадвае, што ён цытаваў на памяць Гётэ, Шылера, Гейнэ. Доктар Савіч – прадстаўнік старой, дарэвалюцыйнай інтэлігенцыі, якая навучалася ў гімназіях, а таму валодала шырокімі гуманітарнымі ведамі. Але ж Яраш – вучанц Савіча.

Праўда, і маладыя героі ў рамана не раз дэманструюць сваю эрудыцыю. Дванаццацігадовая дачка Яраша чытае «Прыгоды Гекльберы Фіна» Марка Твена. У той час падлеткі зачытваліся амерыканскім класікам. Старэйшыя Тарас і Славик часта ўспамінаюць Рэмарка, Льва Талстога, Чэхава, Коласа. Чытаюць яны Вальтэра Скота і Аляксандра Дзюма – юнакам да спадабы прыгоды і рыцарскія стаеўнікі паміж людзьмі. Ведаюць яны і пра талстоўскую філасофію несуспраціўлення злу гвалтам. Цытуюць радкі Цютовача, Ясеніна, Блока, Маякоўскага. Сын Шыковіча Славик захапляецца сучасным паэтам Я. Яўтушэнкам, які якраз у той час уваходзіў у моду.

Звяртанне да твораў літаратуры дапамагае героям у спрэчках, у класікаў яны шукаюць пацвярджэння сваім думкам, імкненням, марам. Літаратурныя цытаты робяць іх мову жывой, яркай, каларытнай.

Наступны раман І. Шамякіна «Снежныя зімы» (1968 г.) не так насычаны падзеямі, як папярэдняе творы, хоць і тут сюжэт ускладнены рэтраспекцыяй: галоўны герой Іван Васільевіч Антанюк успамінае сваё партызанскае мінулае. І ўсё ж ён больш думае, разважае – над эканамічнымі, філасофскімі, маральна-этычнымі праблемамі. Антанюк – у былым буйным гаспадарчы работнік, звольнены за крытыку валонтарысцкіх метадаў кіраўніцтва, але інтэлігент ён не па прафесіі, а хутчэй па сваім светаадчуванні. Крытык Сцяпан Майхровіч піша пра героя: «… нічога ў сваім асабістым і грамадскім жыцці не ведаў, акрамя сумленнага служэння людзям» [2, с. 90].

Дзейнічаюць у творы і маладыя героі, які і ў «Сэрцы на далоні». Любімая дачка Антанюка Лада па прафесіі фізік, тым не менш пастаянна і глыбока цікавіцца літаратурай, чытае напамыц Пушкіна, Гарсію Лорку, прыводзіць у доказ сваім словам Шэкспіра, герояў Л. Талстога, пасля замужжа параўноўвае сябе з тургенеўскімі герцаінямі, бо, сапраўды, у многім змяняецца – мякчэе.

Яшчэ адна дачка Антанюка Віталія іграе ў народным тэатры «Лявоніху на арбіце» Андрэя Макаёнка і часта ў сваім дзённіку разважае пра п’есу.

Сам Іван Васільевіч успамінае радкі са «Слова пра паход Ігаравы», з задавальненнем перачытвае «Капітанскую дачку», не раз згадвае іншыя творы Пушкіна, а таксама верш украінскага класіка Тараса Шаўчэнкі «Садок вішнёвы каля хаты...».

Нават Будыка, антаганіст Антанюка, але таксама чалавек эрудзіраваны, цытуе М. Лермантава, хоць і ў скажоным выглядзе – па сітуацыі. Ён жа параўноўвае Антанюка з Няхлюдавым, прычым з іроніяй, бо сам не здольны, як Антанюк, пакутаваць ад згрызот сумлення. А Іван Васільевіч Будыку называе Астапам Бендэрам, героем сатырычных раманаў І. Ільфа і Я. Пятрова. Дылогія «Залатое цяля» і «12 крэслаў» карысталася ў тых гады велізарнай папулярнасцю ў чытачоў.

Яшчэ адзін маштабны твор І. Шамякіна – «Атланты і карыятыды» (1974) – пра архітэктараў. Назва сімвалічная. Як вядома, атланты і карыятыды – гэта калоны ў выглядзе антычных скульптур, якія падтрымліваюць стрэхі збудаванняў. У міфалогіі Атлант трымаў на сваіх плячах Неба, уласна, увесь Сусвет. Раман – пра людзей, на якіх трымаецца грамадства, яго культура. Паказальна, што пэўныя ідэі, выказаныя героямі твора (а значыць, аўтарам) адносна горадабудаўніцтва, рэалізуюцца толькі ў наш час, а некаторыя і да сёння не рэалізаваныя. Раман атрымаўся, як заўсёды ў Шамякіна, чытабельны, сюжэтна напружаны. Цікава, што беларускія архітэктары раптам высветлілі, што «Атланты і карыятыды» – адзіны пра іх значны твор у беларускай літаратуры, – так, як медыкі найбольш цэняць «Сэрца на далоні».

Хоць у творы шмат персанажаў, у асноўным яго сюжэт трымае адзін герой – галоўны архітэктар абласнога горада Максім Карнач. Вобраз каларытны, надзвычай яркі, запамінальны. Прычым нягледзячы на ўсю неардынарнасць паводзін героя, яго таленавітасць, высакародства, харызму, крытыкі таго часу палічылі Карнача звычайным чалавекам: «Хто ж Атлант у рамане? Хто трымае на сабе цяжкае скляпенне свету? Максім Карнач – звычайны чалавек, а не Атлант <...> У рамане тытанаў няма. Але затое ёсць звычайныя людзі, якія ў калектывіях намаганнях робяць тытанічную справу сімвалічнага свету на пачатках добра і справядлівасці» [3, с. 176]. Але ж Карнач – *звычайны ў сваёй час, а сёння ён бы выглядаў зусім незвычайна – сваёй высокай духоўнасцю, творчымі парываннямі, прынцыповасцю.*

Пра эрудыцыю і мастацкія запатрабаванні Карнача сведчыць кола яго чытання. Сваё жыццё ён вымяраў па героях М. Чарнышэўскага, па філасофіі Л. Талстога. Ён цытуе беларускага аўтара – Андрэя Макаёнка. А лёс дачкі свайго сябра Шугачова Веры параўноўвае з Нінай Зарэчнай з «Чайкі» А. Чэхава. Закаханых студэнтаў, якія на лекцыі перакідваліся запіскачкамі, жартаўліва называе Кіці і Левіным (з рамана «Ганна Карэніна» Л. Талстога, дзе ёсць падобны эпізод).

Маладыя людзі ў рамане І. Шамякіна чытаюць не вельмі вядомы, не хрэстаматычны раман І. Тургенева «Дым», а ў дыялогах часта параўноўваюць адзін аднаго з героямі кніг. Напрыклад: «Вы – што Дзюймовачка. З казкі», – звяртаецца да дзяўчыны закаханы хлопец. На што Вера дзёрзка адказвае: «А вы падобны да пірата з „Вострава скарбаў“».

Кола чытання герояў І. Шамякіна – не толькі ў названых раманах, але і ў многіх іншых, – гэта, перш за ўсё, кола чытання *самога аўтара* ў розныя перыяды яго творчага шляху. Але не толькі: у многіх герояў меліся *прататыпы*, і іх выказванні на тэмы літаратуры таксама ўвайшлі ў творы.

Інтэлігенты ў І. Шамякіна на шмат якія рэчы глядзяць як бы вачыма пісьменнікаў-класікаў, праз іх выявляюць з’явы жыцця. Бо чытанне – падключэнне памяці індывіда да калектывнай памяці чалавецтва. Прыхільнасць кожнага з персанажаў да таго ці іншага аўтара – і нейкі знак адрознення, *індывідуальны маркёр* для герояў Шамякіна. Круг чытання герояў – у многім іх важная ментальная характарыстыка.

Тэма, узятая ў артыкуле, уяўляецца актуальнай менавіта ў наш час, калі грамадства, бацькі, настаўнікі, пісьменнікі заклапочаны прывучэннем маладога пакалення да чытання. Героі-чытачы ў кнігах І. Шамякіна дэманструюць яскравы і паказальны прыклад *фарміравання сябе* праз літаратуру. Бо тэхналогіі змяняюцца, а вечныя пытанні застаюцца. Літаратура – перажыты вопыт, на які варта бапірацца. Чытанне мастацкіх твораў – фундамент станаўлення асобы.

Літаратура

1. Караткоў М. Канфлікты і характары ў рамане «Крыніцы» І. Шамякіна // Збор твораў І. Шамякіна: у 23 т. Т. 11. Мн., 2012. С. 358–392.
2. Майхровіч С. Іван Шамякін. Нарыс жыцця і творчасці. Мн., 1978.
3. Каваленка В. Іван Шамякін. Нарыс жыцця і творчасці. Мн., 1980.